

РАДЯНСЬКЕ ТА НОВІТНЬОУКРАЇНСЬКЕ КОММЕМОРАТИВНЕ МОНЕТОКАРБУВАННЯ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

На основі нумізматичних, документальних і довідкових джерел проведено порівняльний аналіз радянського та сучасноукраїнського коммеморативного монетокарбування. З'ясовано спільні та відмінні риси вказаних карбувальних систем.

Історія монетного обігу містить чимало цікавих сторінок і явищ. З-поміж них чільне місце належить коммеморативному монетокарбуванню, суб'єкти якого мають підвищену інформаційну і колекційну цінність. Свій гідний внесок у цей сегмент виробництва монет зробили й монетарники СРСР та сучасної України. Ними нагороджено унікальний досвід у вказаній царині, вивчення якого має як теоретичне, так і прикладне значення.

Попри значний ґносеологічний потенціал сформульованої проблеми вона ще не знайшла свого достатнього висвітлення в науковій літературі. Лишень фрагментарну інформацію описового характеру про радянське та сучасне українське виробництво пам'ятних і ювілейних монет знаходимо у працях О. Щолокова [1], Р. Шуста [2], автора цієї розвідки [3, 4], а також у збірнику «Гроші в Україні» М. Дмитрієнко [5], каталогах М. Загреби [6, 7] та ін. Досі жоден із названих дослідників не вдався до спроби порівняння цих двох, близьких у хронологічному плані і в дечому подібних, проте й відмінних за сутнісними характеристиками систем монетокарбування.

Виходячи із зазначеного, метою запропонованого повідомлення обрано на основі нумізматичних, документальних і довідкових джерел проведення компаративістського аналізу радянської та вітчизняної практики випусків коммеморативних монет.

Феномен коммеморативного монетокарбування притаманний далеко не всім етапам нумізматичної історії. Його появі ми завдячуємо вже ХІХ ст., коли людство нагромадило достатній досвід у вдосконаленні техніки виробництва монет. Для прикладу, в Російській імперії перші пам'ятні монети з'явилися за часів Миколи І, зокрема, було відкарбовано рублі з нагоди відкриття пам'ятника Олександрю І в Петербурзі («Олександрійського стовпа», 1834 р.) та спорудження пам'ятного меморіалу на полі Бородінської битви (1839 р.) [2, 199].

Практика випуску монетних серій з приводу ювілеїв та пам'ятних подій мала продовження і в подальшій нумізматичній історії імператорської Росії. Так, у 1913 р. було випущено срібний рубль на честь 300-річчя дому Романових, роком раніше – рублеву монету, присвячену 100-річчю вигнання військ Наполеона, а в 1914 р. було відкарбовано так званий «Гангутський рубль» (з нагоди 200-річчя Гангутської битви) [8, 142–143].

Випускалися коммеморативні монети і в Австро-Угорщині, у складі якої перебували західноукраїнські землі. Зокрема, в 1854 р. було відкарбовано монети номіналами 1 і 2 флорини з нагоди весілля Франца-Йосифа і Єлизавети, у 1857 р. – 2 ферейнсталяри на честь відкриття Віденсько-Трієстинської залізниці, у 1908 р. – 1 і 5 крон (60-річчя правління Франца-Йосифа) та ін. [8, 167–168, 234].

Більшовицька влада взагалі відмовилася від карбування ювілейних і пам'ятних монет, що вочевидь стало одним із способів її рішучого відмежування від усього, що було пов'язано з історією царської Росії. Дійсно, упродовж 45 років, від 1921 р. (часу відліку радянського монетокарбування) аж до 1965 р. жодна радянська коммеморативна монета випущена не була. У той же час у сусідніх Польщі та Чехословаччині, куди входили західноукраїнські землі, такі монети випускалися й мали значний асортимент і тиражність [8, 213].

Початок нової традиції в радянському монетарництві – випуск особливих монетних серій – припадає на 1965 р. Першою ластівкою цього нумізматичного ноу-хау радянської держави став ювілейний рубль, випущений на ознаменування 20-річчя Перемоги над нацистською Німеччиною. Відтоді карбування коммеморативних монет міцно увійшло у практику монетного виробництва СРСР [1, 45].

У 1967 р. вийшла серія монет номіналами від 10 коп. до 1 рубля, присвячена 50-річчю радянської влади. Ювілейний рубль до 100-річчя від дня народження засновника радянської держави, В.І. Леніна, було відкарбовано у 1970 р., а на честь 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні – в 1975 р. Від 1977 р. в обігу з'явився ювілейний рубль, випущений з нагоди 60-річчя радянської влади [9, 99].

На початковому етапі радянського коммеморативного монетокарбування, в основному, викристалізувалися базові якісні та кількісні характеристики його суб'єктів. На аверсах ювілейних і пам'ятних монет вміщувався герб СРСР та подавався їхній номінал; реверси ж мали багатшу іконографію і відображали в різний спосіб об'єкти чи події, яким присвячувався випуск. Поряд з традиційним рифленням гурти окремих рублевиків оздоблювалися крапками й зірками, часом містили подачу номіналу чи характерні написи на кшталт «Слава Великому Октябрю. 1917–1967» тощо. Щодо метрологічних характеристик коммеморативних монет, то вони, в основному, відповідали параметрам звичайних обігових грошей. Перші радянські ювілейні й пам'ятні рублі виготовлялися зі складного мідно-нікелевого сплаву (мельхіору) [7, 49–50].

Велика монетна серія була випущена з нагоди XXII літніх Олімпійських ігор, які проводилися в Москві (1980 р.). Так звані «олімпійські» монети випускалися в СРСР у 1977–1980 рр. і вперше у практиці радянського монетарництва карбувалися з дотриманням найвищого міжнародного стандарту (proof). Виходили вони різними номіналами й кількома тематичними серіями.

Сюжети шести мідно-нікелевих монет номіналом 1 рубль присвячувалися олімпійській Москві та символіці Ігор. Після майже 50-річної перерви відновилося й карбування монет з благородних металів. Зокрема, 10-ма випусками виходили срібні «олімпійські» монети, об'єднані в шість самостійних серій, а саме: «географічна», «Спорт і грація», «Народні види спорту» та три «срібні» серії,

об'єднані олімпійським міжнародним лозунгом «Citius, altius, fortius» (швидше, вище, сильніше).

Золоті олімпійські монети номіналом 100 рублів були випущені шести різних типів. Основним сюжетом їхнього оформлення послужили спортивні споруди Москви. Побачили світ також платинові олімпійські монети п'яти типів номіналом 150 рублів, їхні сюжети пов'язані з історією Олімпіад давнини [1, 52–55].

Досить плідними у випускові комеморативних монет виявилися 1980-і роки, їх тоді було випущено близько 50. Серед них – пам'ятні монети, відкарбовані з нагоди проведення в Москві XII Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (1985 р.), Міжнародного року миру (1986 р.), радянсько-американського договору з ліквідації ракет середнього та меншого радіусу дії (1989 р.), на пам'ять про жертви землетрусу у Вірменії (1988 р.), на честь засновника єдиної Московської держави Івана III, 70-річчя радянської влади (1987 р.), радянсько-болгарської дружби, російського балету тощо. Низка монет увічнювала визначні пам'ятки скульптури й архітектури, зокрема, пам'ятники Петру I (Ленінград), «Тисячоліття Росії» (Новгород), Софійський собор (Київ), Покрови на Крові, Благовіщенський, Успенський (усі – Москва), Московський Кремль, Регістан (Самарканд). Ювілейні монети присвячувалися 1000-літтю давньоруського монетокарбування, зодчества, літератури, хрещення Русі, 175-річчю Бородінської битви, 20-річчю перших польотів у космос, 40-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, а також ювілеям І. Федорова, М. Ломоносова, О. Попова, О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Лермонтова, Д. Менделєєва, М. Мусоргського, Л. Толстого, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, К. Цюлковського, М. Горького, Х. Ніязі, М. Емінеску та ін. [9, 99–102].

Ще більшими масштабами випуску радянських комеморативних монет характеризується початок 90-х р. У 1990 – 1991 рр. було випущено 58 видів і 56 найменувань ювілейних і пам'ятних монет. 24 види монет відкарбовано з мідно-нікелевого сплаву, 8 – зі срібла, 8 – з золота, 12 – з паладію, 4 – з платини, 2 – з біметалу. 17 комеморативних монет мали номінал 1 рубль, 9 – 3 руб., 9 – 5 руб., 3 – 10 руб., 10 – 25 руб., 3 – 50 руб., 3 – 100 руб. і 4 – 150 руб. [4, 173].

10 монет були присвячені ювілеям визначних діячів науки і культури (П. Чайковського, А. Чехова, Я. Райніса, Ф. Скорини, А. Навої, С. Прокоф'єва, П. Лебедева, К. Іванова, Махтумкулі, Нізамі). Крім того, було продовжено розпочатий наприкінці 80-х рр. випуск монетної серії «500-річчя єдиної Російської держави», з'явилося ще 12 найменувань монет цієї серії.

У 1990 р. розпочалося карбування монет серії «250-річчя відкриття Російської Америки», усього було випущено 8 найменувань. Досвід карбування олімпійських монет був використаний для випуску монетної серії, присвяченої іграм XXV Олімпіади в Барселоні (1992 р.). У 1991 р. було відкарбовано 6 різновидів олімпійських мідно-нікелевих монет номіналом 1 рубль. Тоді ж випущені й монети, присвячені шедеврам зодчества, з нагоди міжнародної конференції в інтересах дітей (1990 р.), 50-річчя перемоги під Москвою та 30-річчя польоту людини в космос [7, 55–58, 61–62, 65–66, 69, 73, 75–77, 79, 81].

Коммеморативні монети СРСР виготовлялися як звичайними, так і спеціальними штемпелями, всі вони відзначалися високою якістю. З 1988 р. на монетах вперше з'являються й додаткові позначення. Так, у нижньому сегменті монет вересневої серії 1988 р. подано позначення металу карбування за періодичною системою елементів Д.І. Менделєєва, маса дорогоцінного металу, проба сплаву і товарний знак монетного двору. Були оприлюднені й тиражі випущених у цій серії монет [4, 173–174].

Потужний сплеск монетного виробництва в СРСР кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. виявився й останнім. Країна стрімко котилася у прірву економічної кризи, а це викликало й розвал грошової системи. У грудні 1991 р. багатонаціональна держава припинила своє існування, а відтак і закінчилась історія радянського монетокарбування.

Характерною прикметою українського сьогодення став інтенсивний випуск комеморативних монет. Уже у квітні 1994 р. була видана спільна постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку щодо організації випуску пам'ятних і ювілейних монет.

1995 р. у фінансово-економічному житті незалежної України сталася справді знакова подія, що ознаменувала фактичний кінець безмонетного періоду. Першою ластівкою українського монетного карбування новітньої доби стала ювілейна мельхіорова монета номіналом у 200 000 карбованців, випущена на честь 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Таким же номіналом була випущена серія монет, присвячених подвигу міст-героїв Києва, Одеси, Севастополя і Керчі, а також на пам'ять про гетьмана Б. Хмельницького, на честь 50-річчя утворення ООН та з нагоди 10-річчя Чорнобильської катастрофи (в обігу дві останні монети з'явилися у 1996 р.).

У тому ж 1995 р. були відкарбовані й перші українські срібні монети в 1млн. крб. на честь гетьмана Б. Хмельницького і 50-річчя ООН (в обігу з 1996 р.) [10, 27–29].

Своїм потужним стартом карбування монет високого колекційного гатунку (proof) Україна відразу привернула увагу нумізматичного загалу на міжнародній арені. Свідченням цього стало запрошення делегації Національного банку України на XXV європейську монетну конференцію, яка відбулася в Базелі (Швейцарія) в лютому 1996 р. Тут уперше на розгляд делегатів від усієї нумізматичної еліти Європи були представлені щойно випущені українські коммеморативні монети, які одержали досить високу оцінку. Інформація про українські монети відразу знайшла своє місце в одному з найавторитетніших нумізматичних довідників світу – німецькому каталозі Г. Шьона. Маркетингові заходи Національного банку України породили значну динаміку у плані розширення інтересу до українських монет і забезпечили успішну інтеграцію нашої держави в європейський, а згодом і світовий нумізматичний простір [5, 128].

Уже в 1995–1996 рр. були визначені певні канони виробництва особливих монетних серій. Номінали в 100 000 і 200 000 карбованців (1–2 гривні, а також 5 гривень) карбувалися із мельхіору чи нейзильберу (мідно-нікелевий сплав),

1 і 2 млн. крб. (10 і 20 гривень) – зі срібла, а монети більших номіналів – із золота [3, 153]. Перші українські коммеморативні монети у гривневому вираженні номіналу з'явилися восени 1996 р., вони були присвячені «Уманському диву» – унікальному Софіївському дендрологічному паркові та визначній пам'ятці архітектури часів Київської Русі – Десятинній церкві [10, 32].

На цьому початковому етапі сформувався в основних своїх характеристиках тип українських коммеморативних монет, який не зазнав принципових змін і досі. На аверсах монет уміщувалося зображення малого герба України – тризуба, і легенди з подачею номіналу, року випуску й назви нашої держави. Реверси монет у знаково-символічному, змістовному, портретному плані чи іншим способом відображали об'єкти і події, яким дана монета присвячувалася [3, 153].

На початку 1997 р. правлінням Національного банку України була затверджена довгострокова програма випуску коммеморативних монет, присвячених становленню та розвитку української державності. Розпочався випуск цілих монетних серій, зокрема: «Відродження української державності», «Герої козацької доби», «Видатні діячі (особистості) України», «Флора і фауна України», «Спорт», «2000-ліття Різдва Христового», «Стародавні міста України», «Духовні скарби України», «Пам'ятки архітектури України», «Літаки України», «Герби областей України», «Княжа Україна», «Народні музичні інструменти», «Найменша золота монета» (2 грн, Au, 999, 1,24 г), «Славетні роди України» [4, 185]. Останніми роками до вказаних додалися нові коммеморативні серії: «Вищі навчальні заклади України», «Східний календар», «Знаки Зодіаку», «Обрядові свята України», «Гетьманські столиці», «Відродження християнської духовності в Україні», «Народні промисли та ремесла», «Античні пам'ятки України», «Морська історія України». Віднедавна розпочалося карбування великовагових пам'ятних монет, до таких, зокрема, належать «Хрещення Київської Русі» (100 грн., Ag, 999; 1000 г, 2008 року випуску, тираж 8 тис. екз.), «Острів Хортиця» (50 грн., Ag, 999; 500 г, 2010 року випуску, тираж 1,5 тис. екз.) та ін.

Якщо у 1995 р. було випущено лише 8 назв ювілейних і пам'ятних монет, то у 2004 р. – вже 34 назви і 41 вид, у 2010 – відповідно 32 і 39. Для порівняння: у США карбувалося не більше 5–6 нових монет щорічно, нині ж спеціальним законом їхній річний випуск тут обмежений 2–3 одиницями [4, 185]. За десять з половиною років від початку українського монетного карбування новітньої доби в обіг було випущено 380 найменувань і 478 видів ювілейних і пам'ятних монет (станом на 1.07.2011 р., імовірна похибка становить 2–3 монети) Така інтенсивність вітчизняного коммеморативного монетокарбування є справді рекордною навіть у глобальному масштабі. 43 види ювілейних і пам'ятних монет відкарбовано із золота, 6 – з біметалічного сплаву (золото, срібло), 186 – срібла і 227 – мідно-нікелевого сплаву (мельхіор, нейзильбер), 3 – з алюмінієвої бронзи, 13 – з біметалічного сплаву на основі недорогоцінних компонентів (зовнішнє коло монети: мідно-нікелевий сплав CuNi25, внутрішнє – нордік CuAl5Zn55n1) [Підраховано за: 6, 30–109; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

Спочатку коммеморативні монети України карбувалися за кордоном: у Москві, Варшаві, Відні, Бірмінгемі (Велика Британія), Кремніце (Словаччина). Від 1998 р. усе монетне виробництво зосереджується в Києві, на тамтешньому монетному дворі, розрахованому й на щорічний випуск 400 тис. коммеморативних монет. Ювілейні й пам'ятні монети України виготовляються за найвищою якістю – «пруф», «пруф-лайк» і «спеціальний анциркулейтед», вони мають високу колекційну цінність і здатні задовольнити найвитонченіші забаганки нумізматичних гурманів [22, 19].

Про велику популярність українських монет серед нумізматів світу свідчить те, що на 2004 р. іноземними фірмами їх було реалізовано на суму 600 тис. доларів США. За результатами міжнародного конкурсу українську срібну монету «Різдво Христове» названо монетою року в номінації «Найбільш надихаюча монета» (2000 р.) [4, 190]. Проводяться й вітчизняні конкурси «Краща монета року України». Так, у 2006 р. такою одностайно було визнано пам'ятну монету «Сорочинський ярмарок» (20 грн., Ag 925, вага в чистоті 62,2 г, тираж 5 тис. екз., автор М.С. Кочубей) [23, 9].

Українські коммеморативні монети сучасності слугують увічненню найвагоміших подій вітчизняної історії і її визначних діячів, пропагують пам'ятки матеріальної й духовної культури, природи та сприяють утвердженню міжнародного авторитету нашої молоді держави, її інтеграції в європейську та світову економічну спільноту.

На основі поданого вище фактичного матеріалу можна вдатися до таких порівняльних узагальнень.

У радянському і новітньоукраїнському карбуванні ювілейних і пам'ятних монет простежується чимало спільних рис. Зокрема, обидві монетокарбувальні системи мали подібну мотивацію та відзначалися масштабністю випусків коммеморативних монет, застосовувалося їх серіальне виробництво, були схожими якісні та метрологічні характеристики цих нумізматичних суб'єктів, монетна сировина, з якої вони карбувалися. Поряд з цим очевидними є й суттєві відмінності радянського та сучасного українського коммеморативного монетокарбування.

По-перше, якщо коммеморативні монети СРСР з'явилися уже в завершальному 25-річчі радянської історії, то новітньоукраїнські випускалися майже синхронно з державницькою генезою незалежної України.

По-друге, набір номіналів ювілейних і пам'ятних монет сучасної України монет став іншим і дещо різноманітнішим, ніж радянських. Зокрема, замість рублевих номіналів радянської доби з'явилися спочатку карбованцеві, а потім і гривневі; якщо за радянської доби найпопулярнішим номіналом ювілейних і пам'ятних монет був 1 рубль, то в незалежній Україні – 2 гривні. Максимальним номіналом радянських монет було 150 рублів, українські ж випускаються й більшими вартісними вираженнями, зокрема 200, 250 і 500 грн., а в період гіперінфляції – 1 і 2 млн. крб.

По-третє, певні відмінності простежуються в метрологічних характеристиках указаних монет.

По-четверте, мають місце глибокі й принципові змістові відмінності іконографії та легенд. Радянські монети містять значні ідеологічні нашарування, вони переважно присвячені подіям та особистостям, що мали найбільшу вагу в тогочасній ціннісній шкалі (наприклад, революційним подіям, діячам комуністичного й робітничого руху тощо). Українські ж монети містять переважно сюжети, що мають сприяти пробудженню національної самосвідомості.

По-п'яте, радянськими монетарниками застосовувався ширший набір монетних металів: поруч з мідно-нікелевим сплавом, сріблом і золотом залучалися ще й платина та паладій. З іншого боку, в українській монетокарбувальній практиці широко застосовувалися біметалеві сплави як на базі дорогоцінних, так і недорогоцінних компонентів.

По-шосте, більшість радянських коммеморативних монет знаходилися в обігу, тоді як українські здебільшого мають колекційне і презентаційне призначення.

Запропонована до розгляду проблема має значні перспективи своєї подальшої розробки та диверсифікації, позаяк коммеморативне монетокарбування сучасної України розвивається доволі динамічно і цим створює багату емпіричну основу для аналізу та узагальнюючих порівнянь.

Література

1. Щелоков А.А. Монеты СССР: каталог: 2-е изд., перер. и доп. / А.А. Щелоков. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 240 с.
2. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. / Р. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
3. Голиш Г.М. Становлення грошової системи незалежної України (1991–2004 рр.) / Г.М. Голиш // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2005. – С. 148–157.
4. Голиш Г.М. Основи нумізматики: навч. посіб.: 2-ге вид., доп. і випр. / Г.М. Голиш. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. – 314 с.
5. Гроші в Україні: факти і документи / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. – К.: ARC-Ukraine, 1998. – 454 с.
6. Загребя М. Монети України 1992–2008 : каталог – 4-те вид., доп. / М. Загребя. – К.: Логос, 2008. – 150 с., ілюстр.
7. Загребя М. Монети СРСР 1921–1991: каталог / М. Загребя. – К.: Логос, 2009. – 96 с., іл.
8. Кучеренко Э.И. Нумизматика в школе / Э. Кучеренко, Д. Мошнягин. – М.: Просвещение, 1968. – 347 с., ил.
9. Слепцов Ю.И. Каталог-ценник на коллекционные монеты России и СССР с 1802 по 1990 гг. / Ю.И. Слепцов. – Николаев: НИКО, 1991. – 103 с.
10. Каталог ювілейних і пам'ятних монет // Українська нумізмати́ка і боністика. – 1997. – № 1. – С. 25–46.
11. Нові монети України // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2009. – № 1. – С. 2–7.
12. Нові монети України // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2009. – № 2. – С. 2–4.
13. Нові монети України // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2009. – № 3. – С. 2–5.
14. Нові монети України // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2009. – № 4. – С. 2–8.
15. Нові монети України // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2010. – № 1. – С. 2–5.

16. Нові монети України // Нумізматика. Фалеристика. – 2010. – № 2. – С. 2–7.
17. Нові монети України // Нумізматика. Фалеристика. – 2010. – № 3. – С. 2–5.
18. Нові монети України // Нумізматика. Фалеристика. – 2010. – № 4. – С. 2–5.
19. Нові монети України // Нумізматика. Фалеристика. – 2011. – № 1. – С. 2–8.
20. Нові монети України // Нумізматика. Фалеристика. – 2011. – № 2. – С. 2–4.
21. Оперативна інформація НБУ за квіт. – черв. 2011 р. // Поточний архів управління НБУ в Черкаській області.
22. *Плітченко В.* Монетний двір – гордість держави // Українська нумізматика і боністика. – 1999. – № 1. – С. 4–17.
23. Краща монета року України – «Сорочинська ярмарка» // Нумізматика. Фалеристика. – 2006. – № 4. – С. 9.